

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ПРИРОДНІ ВИТОКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

У статті досліджується наукова парадигма формування філософії, економіки та економічного зростання. Охарактеризовано головні трактування понять: «економічна взаємодія», «економічна людина», «філософія економіки». Визначено вплив економічного та суспільного базису на перспективи та шляхи розвитку національної економічної системи та її головних складових.

В статье исследуется научная парадигма формирования философии, экономики и экономического роста. Охарактеризованы главные трактовки понятий: «экономическое взаимодействие», «экономический человек», «философия экономики». Определено влияние экономического и общественного базиса на перспективы и пути развития национальной экономической системы и ее главных составляющих.

The scientific paradigm of the formation of philosophy, economy and economic growth is investigated in this article. The main interpretations of such concepts as economic interaction, a person of economy, philosophy of economics are characterised. Interference of economic and social basis on the prospects and ways of development of national economic system and its main components are defined.

філософія економіки, стратегія перебудови, промислова реструктуризація, економічна система, рівень життя

У зв'язку із зростанням потенціалу людини та його впливу на господарську діяльність суспільства все гостріше постає питання: «Чи є суспільне господарство функцією людини, наслідком її природної функції щодо ініціативної економічної діяльності, а чи людина є функцією господарства, як наслідку її ініціативної економічної діяльності?» [1].

Віковічне ставлення до людини як феномена Природи з її природною функцією щодо ініціативної творчої діяльності у сьогodenні повертається новою стороною, яка полягає у філософському розумінні, чи є людина річчю, об'єктом, тлумачення якого слід шукати в безособовому об'єктивному світі речей, який визначає саме господарські процеси, або ж, навпаки, останні самі впливають із природи господарюючого суб'єкта, породжуються його ініціативною творчою діяльністю. Така загальна постановка питання значною мірою і зумовлює філософський підхід до розв'язання проблеми господарюючого суб'єкта.

Ініціативна економічна діяльність людини, на думку С.Н. Булгакова, як вираження взаємодії людини і природи спрямовується духовно-моральними цінностями. Філософські проблеми природи і сутності людської діяльності, місця і ролі економіки суспільної формації, які вивчаються спеціальними науками (соціологією, політологією, економікою), є основними сферами її філософського дослідження [2].

Хіба може хтось заперечувати, що сьогodenні, як і 200–300 років тому, найважливішою рисою суспільної свідомості є її економічний механізм, що виявляється в завоюванні переважно економічного багатства. На противагу аскетизму

релігійної епохи, коли заможними і багатими мали і могли бути переважно релігійні жерці, служителі культу. Сьогодні «економізм» став «партійною догмою соціал-демократів» і їм подібних, світоглядною філософською базою науки про господарство і господарювання з позицій політичної економії. Ось чому зараз, як і не одне століття тому, завдання науки в цілому полягає в тому, щоб розбити цей наївний догматизм, зробити предметом особливого філософського дослідження ініціативну творчу економічну діяльність суб'єктів суспільної формації як природного феномена життєтворення. Бо та або інша філософія господарювання, яка встановлює принципи і дає орієнтири економічній науці, не є результатом наукового узагальнення, а привноситься до науки апіорі, зумовлюючи той або інший характер її висновків, що робить можливим для неї філософсько-дискусійний перегляд її апіорно світоглядних основ.

Тож чи не доцільніше нам розглядати суспільну формацію, її устрій як результат творчої ініціативної економічної діяльності її суб'єктів, як синтез їх свободи і її необхідності?! То ж, мабуть, не випадково людина – суб'єкт діяльності, який ще у філософії Канта характеризується антиномією свободи і необхідності, яка усвідомлюється як «протилежність безмежної потужності свободи хотіння і немочі свого діяння».

Природа свободи є абсолютність і безмежність прагнень кожного. А подолання меж між свободою хотіння і немічю свого діяння може бути тільки за умови творчої ініціативної діяльності, що полягає в трудовому господарському впровадженні суб'єкта в об'єкт існуючої соціально-економічної формації. Причому, стихія природи для людини виступає як необхідність і в той же час залежить від її процесів. А суб'єкт, у силу природи своєї свободи, весь час прагне через розвиток продуктивних сил, соціально-економічної формації і зростання свого багатства підкорити весь світ своїй волі, зробити його прозорим, а з механізму природних процесів зробити соціальний механізм суспільної формації як продовження свого власного фізичного тіла.

Безперечно, природна людина може хотіти і хоче всього і навіть може все у своїй уяві. Вона може бути подобою Божою і представником Вишого Розуму і брати участь в «оброблянні садів Едему» і в той же час може – і робить це – розбестити, згубити Землю, ставши сама не тільки плоттю, але і зняряддям «диявола», що буває частіше, причому у своєму людинобожому і миробожому вигляді творити «зло». За власною уявою людини, її могутність є лише засобом її свободи і в той же час зняряддям її свободи.

Тож чи можемо ми і чи маємо підстави з позицій особистості і функціонуючої соціально-економічної формації, з позицій свободи і творчості особистостей, що наповнюють існуючу соціально-економічну формацію, ототожнювати і прирівнювати, чи порівнювати природно існуючі процеси, спонукаючись аж до «соціологічного детермінізму» – соціологізму в економіці?

Усі соціологічні і політологічні поняття і так звані «закони» мають схожість з методами статистики. С. Булгаков на початку ХХ ст. в праці «Філософія хозяйства» говорить, маючи на увазі ці поняття: «ці абстракції можуть бути застосовані лише до характеристики сукупностей і придатні тільки у певних межах, як статистичне середнє. Вони можуть виражати деякі рівнодіючі індивідуальних фактів, але аж ніяк не зумовлювати ці факти» [2].

Немає сумніву, що вони належать до наслідків і аж ніяк не до причин, а тому в суворому розумінні не можуть розглядатися як «закони», що примушують сумніватися в самому існуванні цієї науки.

Критично ставить С. Булгаков і до методів політекономії. «Для відомого орієнтування в явищах життя, – пише він, – у певному відношенні має значення, наприклад, навіть фікція «економічної людини», вироблена політекономією. Але якщо розглядати її через призму життя, виходить, як правило, потворне і прямо неправильне уявлення» [2].

Багато є і інших подібних уявлень, думок і роздумів, що дає нам підстави зробити висновок, що кожна соціально-гуманітарна наука вивчає окрему грань соціального життя і всяке домагання з її боку вичерпати соціально-економічне існування суспільної формації до найпотаємніших глибин, науково передбачувати його плин, його творчу еволюцію не має сенсу, здорового глузду.

Є об'єктивні підстави вважати, що всі закономірності, які описуються в соціологічних і політичних науках, мають сенс лише за умови, що в цьому комплексі явищ і причин не відбувається щось нове, і що дійсність у певних межах одноманітна і раз у раз повторюється. Ні «закономірності» соціологічних наук, ні «закономірності» політичних наук, ні політекономія як наука не відкриваються в результаті еволюції природних процесів, а привносяться методологічно сукупністю розуму індивідів, суб'єктів, соціальної формації, стаючи світоглядним підґрунтям соціального пізнання і усвідомлення пізнаного. І не дивно, що свобода і творчість кожного індивіда суспільства майже зовсім ігноруються, випадають із поля зору соціальної науки, а в політології абсолютно відкидаються представниками політичних партій, блоків і фракцій, які повсюдно загіпнотизовані своєю власною методологією, своїми власними узурпованими бажаннями накопичення власного, а не суспільного капіталу.

Немає сумнівів, що межею соціального детермінізму для вченого є свобода людини. Але не в напрямку грабежів, розбою, насильства над іншими, а в напрямку свободи ініціативної творчої діяльності. Навіть і тоді, коли ця діяльність здійснюється в ім'я власного процвітання. Бо добробут кожного суб'єкта суспільної формації у своїй сукупності становить якраз добробут суспільства в цілому. І саме в цьому слід шукати новий вид причинності – причинність через свободу, тобто живу, природну, причинність. Але слід уявляти при цьому, що свобода ніколи не була рівнозначною випадковості, відхиленню, або індетермінізму. Ось чому протиставлення свободи діяльності і діяльності через необхідність слід відносити до нового способу спричинення: діяльність через законодавство як необхідність регламентування, регулювання, і діяльність через свободу творчості. Діючи в певних рамках, людина ними послуговується, але не пасивно, механічно, а творчо.

Тож чи не доцільніше було б вивчати джерела життя, його енергетичні закономірності, а не «що таке гроші і де їх узяти»? Звичайно, є й інші думки, і нехай будуть, – чим їх більше, тим скоріше, можливо, ми прийдемо до чогось розумного. Ми не збираємося кому-небудь щось доводити, не збираємося заперечувати гроші – вже запізно, не збираємося заперечувати експлуатацію праці, чи доводити, що вона є – вона є. Наше дослідження має іншу мету, вона полягає в надзвичайній простоті підходу: чи існують у природі сили, які примножують або могли б примножувати наші багатства? Де ці сили природи – у фізичному тілі людини чи в його дусі, чи, може, в навколишньому середовищі, чи у космічному просторі? Чи може ще у череві матері закладається той програмний комплекс, який не розкривається до кінця життя?

Пошуки єдиної фізичної основи Світу і єдиної фізичної взаємодії у Всесвіті тисячоліття залучали і залучають найкращі розуми людства. У результаті чого сьогодні в різних галузях знань нагромадилася чимала кількість емпіричних фактів, які не одержали адекватної інтерпретації в рамках існуючої наукової парадигми. Більш того, відоме мереживо теоретичних проблем, вирішення яких викликає цілий ряд досить серйозних світоглядних труднощів. У той же час саме вони з давніх-давен непокоїли розум людей. Людину завжди цікавили рідкісні і непоясненні явища – феномени. Але чи можуть вони мати місце в економіці? В такому разі не так вже й банально виглядає, можливо, одне з найголовніших запитань сьогодення: «Що ж тоді таке економіка у своїй субстанції?».

Економіка – це «сукупність виробничих відносин, які відповідають рівню розвитку продуктивних сил суспільства, домінуючий спосіб виробництва сус-

пільної формації» [3]. А якою ж є сутність виробничих відносин? – То є «відносини між людьми, індивідами в процесі суспільного виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, основою яких є та чи інша форма власності» [3]. Тобто в основі лежить ініціативна творча економічна діяльність індивідів суспільної формації, що існує. Але яка ж міра кожного? Як її визначити? Звичайно, кожен скаже, що є узагальнений історично термін оцінки матеріалізації фізичної праці – вартість як міра людської праці. Здається, що ми отримали вичерпну відповідь. Але ми збагнули лише суть явища, а суть – це вже субстанція.

Стверджують, що сучасне технократичне суспільство людей поринуло у свою діяльність таким чином, що втратило поняття суті самої себе. Зосередившись на понятті матерії як першооснови світобудови, забули, що і сама людина, і Всесвіт мають в основі своїй два види матерії, абсолютно ідентичні за фізичними властивостями: молекулярно-корпускулярну і біоенергоінформаційну субстанцію як усвідомлену духовність.

У другій половині ХХ ст. людство розпочало більш явно, реально усвідомлювати свою причетність до Космосу. І не тільки через запущені із Землі ракети і супутники, але й через сприйняття і усвідомлення себе як складової частини Всесвіту. Екстрасенсорна дія і НЛО настільки проникли в повсякденне життя людського суспільства, що і традиційна, класична, і нетрадиційна, на основі нової парадигми, наука змушена була зайнятися їх дослідженням. Місце парапсихологів-аматорів зайняли провідні фахівці і видатні вчені різних наукових шкіл і напрямків: фізики, математики, біології, медицини, інженерії, економіки, філософії, соціології і т. д.

Але оскільки, з позицій класичної фізики, протягом тисячоліть єдино можливим поглядом на устрій Всесвіту був і залишається «матеріалізм» як єдино реальна наукова парадигма, а більшість аномальних явищ не пов'язані з безпосереднім видимим або відчутним, тобто з матеріальною дією, тому вже на початку 70-х років ХХ ст. масово з'явилися в мисленні вчених інтуїтивні розуміння, що ці явища мають деякі ознаки інформаційно-енергетичного обміну. Причому феномени усвідомлення цього явища неможливо зрозуміти, враховуючи тільки розум людини. Необхідно враховувати й інтуїтивний канал сприйняття, пізнання, який, маючи класичну фізичну основу, логічно досить глибоко пов'язаний з поняттями «душі» і «духовності». Не маючи жодних інших зухвалих думок, можна констатувати, що єдиним фактором, який об'єктивно є результатом глибокого матеріалістичного світогляду, є фактор пізнання і усвідомлення суто природних процесів, що не мають і не допускають будь-якої містики. Звичайно, сучасний рівень знань поки що не дозволяє пояснити деякі з явищ або результати експериментів, але вже всім відомо, що науці сьогодення вже тісно в рамках пізнаного матеріалістичного світогляду старої парадигми.

Отже, чи правильним буде розуміння, що наші багатства примножуються тільки завдяки людським м'язам? – Ні! Ми намагаємося з'ясувати тільки субстанцію вартості наших фізичних зусиль. Виходячи з наших міркувань, можна усвідомити, що вартість – це енергія, яку випромінює людина під час ініціативної економічної діяльності. Те саме відбувається у процесах будь-якої діяльності. Але енергія, яка при цьому випромінюється, має різну потужність. То яка ж вона – ця сама енергія? Звідки вона з'являється – тільки з наших фізичних зусиль, чи її джерела – у чомусь іншому?

Питання надзвичайно складне. Але найбільша складність полягає у тому, що всі суспільні процеси, їх сутність і природна енергетика приховані від наших очей грошовими знаками. Немає значення, якими – гривнями, доларами, євро чи ще якимись. Загальна криза світового співтовариства породжена саме естетичною діяльністю людей в ім'я «єдиного для всіх Бога» – грошей. Ця криза – безпосередній наслідок тріумфу матеріалістичного господарсько-технічного мислення,

в основі якого ті самі гроші і самовпевненість самодостатнього людського розуму. Головною парадигмою сучасної цивілізації є примат економічного начала, в основі якого ті самі гроші.

Найтрагічнішим є те, що ця парадигма однакова як на Заході, так і на Сході. І там, і тут ставиться завдання за допомогою технічного розвитку максимально задовольнити економічні потреби певної, більшої або меншої, частини громадян власних країн. І навіть у суперечці між соціалізмом і капіталізмом мова йшла тільки про способи здійснення цього завдання.

На Заході перемогу одержав економічний позитивізм з егоїстичними вузьконаціональними інтересами, що має тенденцію до перевтілення, на думку німецького філософа Хесле, в економічний націонал-соціалізм. Причому визнання західної моделі ринкового господарства як домінанти не виводить те чи інше суспільство з безвихідності економічної парадигми. І якщо ринкові відносини вважати центральною сферою загальної культури і сприймати це не тільки економічно, але і як зміну духовності (а це спостерігається у всіх високорозвинутих країнах: головний Бог там – гроші), то проблеми нашого суспільства будуть тільки збільшуватися.

Але і державне регулювання виробничих відносин здатне лише почати коригувати, а не змінювати докорінно стихійну суть самодостатньої ринкової системи як механізму координації соціально-економічних відносин суспільної формації.

Практика розподілу матеріальних благ, яка функціонувала в країнах з централізованою економікою, сформувала певні стереотипи у свідомості та поведінці переважної більшості людей. Це відбулося, перш за все, тому, що протягом досить тривалого часу держава вираховувала у безпосереднього виробника більшу частину його доходів та перерозподіляла їх потім через жорстко централізовану економічну систему. Такий механізм «рівноеквівалентного» розподілу існував в усіх без винятку сферах економічного і соціального життя нашого суспільства.

Сьогоднішня ж стратегія побудови принципово нової системи господарювання та реалізації нової соціальної політики вимагає радикальних економічних реформ як у системі господарювання, так і у свідомості людей. Вона повинна враховувати як позитивні результати, що з'являються під час вивільнення продуктивних сил нашого суспільства, так і існуючі обмеження, які, в першу чергу, обумовлені труднощами перехідного періоду від однієї формації суспільства до іншої. Це стосується і приватизаційних процесів з їх непрогнозованими наслідками, і кредитно-бюджетної та податкової систем, і сфери малого та середнього бізнесу та підприємництва, і соціальної системи в цілому, яка докорінно змінює спосіб життя.

Отже, масштаби успіху реформ на основі ринкових відносин значною мірою залежать від ступеня участі в них владних структур і кількості населення того чи іншого регіону. Не треба боятися державного регулювання ринкових відносин, головне, щоб держава не регулювала ринкові засади; а зі збільшенням кількості громадян, що будують свою діяльність на основі ринкових відносин, обсяг сфери державного впливу на економіку в цілому значно знижується, при цьому роль держави в економічному житті суспільства за коефіцієнтами значущості зростає.

Ось чому чи не найголовнішим сьогодні стає питання ефективної взаємоскоординованої співпраці в трьох секторах: у владних структурах, у бізнесі та підприємстві та в державних і регіональних інституціях – щодо об'єднання зусиль для економічного відродження як окремих регіонів, економічних зон, так і економіки держави в цілому. Звичайно, питання щодо вибору форм такої взаємодії має вирішуватися в кожному регіоні, залежно від історичного минулого, традицій, що розвивалися тільки в цьому регіоні, культури, інтелектуального

потенціалу. Треба пам'ятати, що зміна економічних умов, перехід до ринкових відносин потребує радикального переосмислення і змісту, і методів такої взаємодії. Мова повинна йти про концептуально нові підходи, у дії яких відчувалася б відсутність централізованої влади, дотримувалися б умови рівноправності, приділялася б увага, перш за все, тим організаційним й інформаційним технологіям, які швидко розвиваються та набирають силу, створювалися б умови для зростання ринкової кон'юнктури, конкуренції серед товаровиробників, бізнесменів і підприємців.

Найважливішим завданням такої взаємодії є забезпечення рівних можливостей для всіх економічних, господарських чи владних суб'єктів. Ринок сам по собі встановлює і регулює ціну грошей (обмінний курс, процентні ставки), ціну землі, води, енергоресурсів, продукції що виробляється. Держава ж повинна відслідковувати граничні їх показники. Вони служать важливими сигналами для економічних суб'єктів. Це могутні носії інформації та мотивації для політиків, інвесторів, виробників та споживачів. З часом такий підхід призводить до зниження цін, підвищення якості продукції та рівня життя населення. Водночас це дозволяє вчасно скоригувати й високу вартість викривлених цін та практики монополії. Такі викривлення є особливо помітними й болісними тоді, коли вони активно підтримуються некомпетентним або корумпованим урядом. На жаль, події в Україні наводять багато прикладів таких витратних викривлень, які, як правило, призводять до результатів, прямо протилежних тим, про які офіційно проголошували їх прибічники.

У працях вітчизняних науковців майже відсутні результати цілісного інтегрованого дослідження структурної перебудови виробничо-господарських соціально-економічних систем і систем управління ними на регіональному рівні, а також досліджень фінансово-соціальної діяльності як гаранта соціальної стабільності регіону. Саме наявність цих проблем та відсутність теоретично-методологічних підходів щодо механізму регулювання структури і методів діяльності суб'єктів регіону визначає завдання застосування нових концептуальних підходів у напрямку вираження розвитку суб'єктів регіону та забезпечення його стабільності.

Завищена оцінка гривні, різке підвищення процентних ставок, монополістична практика, штучно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, волюнтаристський підхід в оцінці об'єктів, які приватизуються, є прикладами болісних викривлень – результатів неефективної економічної політики.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку економіки як регіонів, так і України в цілому є реструктуризація промислових підприємств, яка може дати змогу підвищити їх інвестиційну та кредитну привабливість. Тут можна відзначити, що Світовим банком обрано три області України, на підприємствах яких будуть впроваджуватися проекти з низькозатратної реструктуризації. Головна їх мета – дати друге економічне дихання підприємствам, які тривалий час не працюють.

Отже, незважаючи на деякі досягнення, ми вживаємо надто багато заходів, які ведуть економіку країни в напрямку «десь близько до ринку». Ми і сьогодні спостерігаємо політику реформ, в основі якої лежить усім відома стратегія «крок вперед, два кроки назад». Відомим кроком вперед, до ринкових відносин, стала боротьба із взаємозаліками у бюджетній сфері, бартером і заборгованістю. Але одразу ж було зроблено два кроки назад, що визначені в розробці ще одного нереалістичного бюджету, у запровадженні чергової хвилі податкових звільнень, списанні боргів кредитних ліній та цільових банківських кредитів. Влада ухвалює рішення щодо «плаваючого» курсу гривні, а за ним іде адміністративна реформа, напрям якої, мабуть, так ніхто і не усвідомив. Або ситуація з ПДВ – топчемося на одному місці, а до бюджету надходить дедалі менше відшкодувань. Це може означати, що кількість звільнених від цього податку

кожного року збільшується. Так чому його не скасувати зовсім, створити рівні умови для всіх?

Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор. Україна тільки-но стала експортувати зерно, соняшник і цукор, а уряд шляхом цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на більш продуктивне, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним.

Якщо заглиблюватися і далі в подібний аналіз, то дійдемо до одного природного запитання: що призвело до такого стану? Або: що стало головною причиною чи причинами такого явища? Відповідь ми отримуємо тільки одну, якщо ми будемо дійсно бажати її отримати, а не шукати факти для свого виправдання, – вона полягає в якості економічної політики!

Той, хто бажає займатися формуванням економічної політики перехідного періоду, має поставити перед собою, на наш погляд, три запитання і дати на них чітку відповідь. По-перше, якою є цільова модель економічної системи, яку він прагне запровадити шляхом реформ? Нагадуємо, що реформи – це перехід від однієї моделі до іншої, від однієї системи до іншої, від однієї формації суспільства до іншої. Друге запитання: як перейти від моделі, неефективної економічної системи чи складної економічної ситуації до значно кращої цільової моделі економіки? Більшість дискусій довкола перехідного періоду та непорозумінь пов'язані саме з процесами переходу економіки до іншої моделі, а не із самою моделлю. І третє, найпростіше запитання: який головний критерій або очікувана мета функціонування економіки або нової моделі економічної системи?

А тепер візьмемо програми урядів України за останні роки економічних реформ – жодна з них не ставила ці запитання або щось подібне, не кажучи вже про відповідь на них. А відповідь, принаймні теоретично, досить проста: зважаючи на успадковані економічні умови, слід запровадити таку економічну систему, яка з усіх можливих економічних систем може протягом певного періоду розвинути максимальні темпи зростання або економічного розвитку.

Курс на тривалу перспективу є обов'язковим і єдиним засобом підвищення життєвого рівня. Отже, це і є критерій вибору. І якщо є вибір, то слід використовувати всі доступні і наявні знання для того, щоб серед можливих систем обрати таку, яка найбільше відповідає цьому критерію. Визначення при цьому основних рис економічної системи, яка забезпечить найвищі темпи економічного розвитку і зростання, не становить значної проблеми. Основні з них – це тривала макроекономічна стабільність або уникання нестабільності; достатні масштаби економічної свободи в умовах належно врегульованої правової системи або створення однаково рівнозначних умов свободи господарювання; приватна власність, і не стільки на основні фонди, скільки на право володіння та розпорядження результатами своєї праці; оподаткування на основі податкового потенціалу, у формі як співвідношення оподаткування і ВВП, так і податкової системи, простої та ефективною, яка стимулювала б продуктивне господарювання; дійові шляхи впровадження та регулювання економічних процесів нової моделі.

Чи достатньо цього? Найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках упродовж останніх років в Україні була різниця в якості економічної політики. Отже, суть проблеми полягає в тому, що ефективна економічна політика потребує надійної політичної ситуації. А надійна політична ситуація потребує залучення кожного громадянина, в тому числі найосвіченіших членів суспільства.

Список використаної літератури

1. Булгаков С.Н. Сочинения: в 2-х т. Т. 1. Свет невечерний / С.Н. Булгаков. – СПб., 1999. – С. 156.
2. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / С.Н. Булгаков. – М.: Наука, 1990. – С. 152.
3. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., дораб. и доп. – М., 1999. – 1456 с.

Надійшло до редакції 11.03.09.